

ÚTKÖZBEN

HELYTÖRTÉNETI JEGYZETEK 12.

Szép lombos park széléhez fut be az autóbusz Sztapárra. A fák között rálátni a sétányra, amelyen jobbról és balról földbe ásott támlás padok vonulnak végig, míg közepén, a kör alakú betonon, amely mögött két lépcsővel magasabban emelvény is van a zenekarnak, jó időben táncmulatságokat, bálákat rendeznek, s olyankor papírszerpentin folyik végig kéken és pirosan a fák koronáin.

De a hangulat akkor is idilli, amikor nem szól a szaxofon és fiatalokat se látni sehol, hanem idegenek, átszállók, várakozók ülnek egy-egy padon a madarak füttyét hallgatva. S aki nemigen járt Sztapáron, ebben a nyolcezer lakost számláló híres-nevezetes nagy faluban, s csak az autóbusz ablakából kukkant egy pillanatra a parkba, mint én, azt minden alkalommal meglepi ez a városias idill a park óázisával.

Mert nekem például gyerekkoromtól fogva nagyon sokáig maga a rejtélyes vad idegenség volt ennek a Zombortól alig tizenkilométerre fekvő falunak a népe. Már ahogy leszálltak a vásártéri kisállomáson, mintha azt az állomást külön, csak nekik építették volna, s jöttek végig hangosan és kicsit mindig érdekes torokhangon beszélgetve egymással, valami kihívó, agresszív, erőszakos éllel s fekete kalapjukat, amelyet a tetején kereken benyomtak, hetykén hátratulva a homlokukon, már abban is volt valami fenyegető fölény.

Persze előítéletből és a rossz hírükből eredő gyanúnak is része volt benne, hogy idegenkedve néztem őket, ahogy gyerekkorom utcáján, a Dob utcán lármás zsinatolással végigmentek. Ezt a rossz híruket őseik hagyták rájuk, akiket a török hódoltság után Apatin mellett, Bukcsinovóra és Vranješovóra telepítették őket, egyrészt a százötven éves parlagon feltörni, másrészt fegyveresen védeni a déli határokat. A rendezetlen birtokviszonyok és a zsold gyakori elmaradása miatt azonban úgy éltek ezen a határreszen a szerbek, ahogy tudtak. Megtámadták a kincstári ménest, gulyát, nyáját kiszakítottak belőle egy-egy darabot és hazahajtották. A pandúrokat, akik üldözöbe vették őket, lefegyverezték, elkergették, a kirendelt katonaságot pedig sortűzzel fogadták, s aztán eltűntek a réteken. Félig-meddig különben is nomádok voltak még, Rákóczi forradalma után, amelyben nagy vérveszteségük volt a császáriak oldalán, inkább csak kunyhókban húzták meg magukat, mint akik nem számíthatnak biztonságra.

Egy éjszaka, 1750-ben erős katonai kordont vontak a két falu köre és megkezdődött az erőszakos kitelepítés. Most se hagyták magukat, fegyveresen szálltak szembe a császári katonákkal, s főleg egy Tasa Lazić nevű fiatal határőr harcolt elszántan és kitartóan. Nem is hagyta elfogatni magát, hanem amikor a túlerővel szemben mégis megadásra kényszerült a két falu népe Lazić eltűnt az apatini erdőben.

Száz párt — sto pari — telepítettek a Telecska aljába, egy sík, termékenynek látszó puszta, ahol se víz, se erdő, se betyárt bujtató ingoványos rét nem volt. Egy ideig erős katonai felügyelet alatt álltak, aztán amikor már látszott, hogy megnyugodtak a bő termést hozó földön, feloldották a zárlatot. Különben is kellett a katonaság, kitört a hétéves háború, minden fegyverforgatásra alkalmas férfit kivitték a határokra.

Ott tűnt ki aztán hősiességével a korábban erdőbe menekült Tasa Lazić, úgyhogy tisztí rangot kapott, s Mária Terézia kihallgatáson fogadta és egy drágakövekkel kirakott karddal ajándékozta meg. Lazić diadalmasan vonult be az új faluba, Sztapárra, kardját máig ereklyeként őrizték a községházán és Latinovics alispán a megye adminisztrációjának nyelvi vitájában úgy hagyta meg a szerb ügyvitel jogát Sztapáron, mint valami külön előjogot. S attól fogva kezdte magát a falu népe úgy érezni, mint ha tizennégyezer holdas határa egy kis köztársaságot képezne.

*

Mivel német és magyar falvak vették körül, nyelvi önállósága a községi ügyek vitelében kifelé még külön szint adott Sztapárnak. Benn autochton közösségben élt a nép, ott alakult ki a szőnyegszövés sajátosan sztapári népművészete, s bár népviseletét még az első világháború után levetette, családosan szép siratóénekekben őrzi ma is népi múltját.

De aki nem akart a földön maradni, mesterséget szeretett volna tanulni, annak úgy készítette elő könnyen és természetesen az útját, hogy idegenbe adta. Hiába voltak már jó iparosok és előkény kereskedők a békebeli Sztapáron. Az inasnak készülő gyereket legszívesebben Apatinba küldték, ahol a magyar mellett németül is megtanul. Különbent is divat volt már a századforduló elején a gyerekcsere szép szokása. Szentivánnal és Doroszlóval tartottak fenn testvéries kapcsolatot, s utóbbival a barátság alighanem a legrégebb, hiszen a magyar szabadságharc váltakozó hadiszerencséje idején bátran és készségesen siettek egymás megsegítésére.

Erről a híressé vált véd- és dacszövetségükről feljegyezték, hogy legtöbbször nem találtak mindjárt megértésre a bevonuló katonaság parancsnokainál. Hogy a frontok között két falu népe rég különbékét kötött, s ezt még is akarja tartani, mert ez náluk hagyomány, az végül mégis, a legdühöttebb harcok idején is tiszteletet kellett.

A gyerekeiket nemcsak nyelvet tanulni küldték magyar és német falvakba. De miután erre legalkalmasabb idő az iskolai nyári szünet volt, a munkát is megtanulták, a szokásokat is megismertették velük.

— Ne halljam, hogy lusta voltál — bocsátották útjára a magukét, s fogadták be helyére a vendéggyereket, akinek valószínűleg ugyanilyen intelmeket kötöttek a lelkére, úgyhogy valószínűleg versengés következett a gyerekek között. A felnőttek pedig egész életre szóló barátságot kötöttek. Szorult helyzetükben bizalommal fordultak egymáshoz, az anyagi megsegítéstől se zárkózva el. Lakodalmakra, disznóvágásra és más nevezetesebb eseményekre jártak el egymáshoz. Ha volt egységes bácskai konyha a fűszerek egyforma használatában, hát alighanem így terjedt el. És így alakult ki a munka rendje is látástól vakulásig.

Húsz éve lesz, hogy az egész vidéken a sztapáriak a legjobb búza-termesztők. De nem is zárkóztak el soha az újítások elől, s így történt, hogy a mezőgazdaság gépesítésében az elsők között voltak.

Ősi, patriárchális életformájukon talán ma se változtattak. A családi zadruha intézménye a legutolsó időkig fennmaradt. Roskátag aggastyánok uralkodtak még nem is olyan régen a népes családokban, s mindenben övek volt a döntő szó, amit ellentmondás nélkül illett tudomásul venni. A német gazda ötvenéves korára rég bérbe adta földjét, s az egész gazdaságot átengedte a fiának, maga meg a ház előtt pipázott. A magyar is meghúzta magát ebben a korban a kisházban, legföljebb a darabka szőlőben kapirgált, mivel a csak kicsit nagyobb tehetőség úgy kívánta, hogy az ember a saját borát igya, akármilyen bicskanyitogató, savanyú vinkó volt is egyébként.

A második világháború után annyiban változott a helyzet, hogy most már nem Apatinba, Hódságra vagy Szentivánra mentek szakmát tanulni a fiatalok, hane Sztapárra. Persze nemcsak a jó iparosok híre vonzotta például a doroszlóiakat Sztapárra, hanem a nyelvtanulás könnyebbége is. Így hát ha magyar szó is elhangzik a fák között, a betonon lejtő párok között olykor-olykor, azon se csodálkozik ma már senki sem.

*

A puszta síksági fogalom, olyan feltörhetetlen föld, amely csak legeltetésre alkalmas, mint a Hortobágy vagy a hozzánk közelebb fekvő Bugac. Szemmel be nem látható, óriási terület a puszta, rideg, lakatlan vidék, s rendszerint olyan köztulajdon, amelyen se megtelepedni, sem építkezni nem lehet.

Bácskában azonban tökéletesen megváltozott ennek a szónak az értelme. Itt, ahol még az úrbéri viszonyok megszűnése előtt csaknem minden megművelhető földet felosztottak, alig maradt puszta. És ami maradt,

azt is betelepítette a kincstár. Legtovább talán a Pusztá Kula nevű nagy határrész maradt, azt is négyfelé vágták és bérletbe adták, úgyhogy a kukorica selymes levele mellett a sarguló gabonatóblákat is megfújta rajta a szél. Csupán a Telecskát hagyták parlagon, azon legett Kéry nyája lejjebb a gulyája, s így kapta a kis település a Kerény — Kernyája nevet. A népdal szerint kisasszony legeltette a gulyát, Kéry földesúr lánya, s így esett szerelembe a másik gulya őrzőjével, amelyről már nem lehetett tudni, kié volt.

Idő kellett, amíg az egykori, a mohácsi vész előtti nagy puszták helyén, a betelepítés után újabb pusztákat emlegetett Bácskában a nép. Ezek azonban már nem irdatlan közlegelők és kincstári puszták voltak, hanem ezek a birtok nagyságát kifejező szavak. A szállás kisebb területen állt, a tanya még kisebbben, de már a pusztá nagy gazdaság volt, parkkal és kastéllyal, cselédlakásokkal és a birtokon belül legelőkkel. Pusztájuk volt a Fernbachoknak, a Lebachoknak, a Vojnicoknak s még néhány bácskai dzsentrinek. Az ötszáz hold alatt maradt birtokhoz csak a szállás szó illet.

Aztán megmaradt a név olyan helyeken is, ahol már rég több birtokos osztozott a földön. Zobnatica, Roglatica, Verusics, Duboka, Györgyén s a Szabadka körül elterülő puszták, melyek a város nagy határában már száz év előtt tanya csoportokra oszlottak, sőt az utóbbi időben falunak megfelelő település jellegét öltötték. Ezeken a helyeken, ha a birtokos templomot épített, a kegyuraság joga is őt illette meg, ami azt jelentette, hogy hozzájárult a templom fenntartásához, viszont az ő beleegyezése nélkül nem nevezhetett ki papot a kalocsai érsek.

Es minthogy a kegyuraság a tulajdonjoggal együtt elidegeníthető volt, a századelő éveiben más vallásúak is kegyurai lettek egy-egy katolikus hitközségnek.

Hogy igaz-e vagy csak a liberális világra jellemző anekdota, nem lehet tudni, elég az hozzá, hogy az egyik bácskai nagybirtok zsidó vallású gazdája remekül ellátta katolikus kegyúri kötelességét. Karácsonyra pulykát küldött a plébánosnak, húsvétkor bárányt, amit az úri módon azzal viszonozott, hogy ősszel, zsidó újévkor tiszteletét tette, kezét csókolt a ház asszonyának, aztán visszatéve fejére a cilindert azt mondta: Le sono tajvo tikoszeno! Vagyis boldog újévet kívánt, mire ott tartották ebédre, amelynek fénypontja a maceszgombócos libaleves volt.

De lenn, a hátsó udvarokon, a kovácsműhely környékén abban az időben vasárnap délután már összeverődött a cselédség ezeken a pusztáknak nevezett nagybirtokokon, hogy megbeszéljék a szegénység sorsát. A szegődmény egy esztendőre szólt, változtatni nemigen lehetett rajta. Viszont a kapások, sommások és egyéb napszámosok lassanként mind beszerződtek a földmunkások szövetségébe, s ez nem maradt hatástalan a pusztai cselédség helyzetére nézve sem. A bátrabbak otthagyták a pusztát, faluba költöztek, maguk is napszámosok lettek, úgyhogy a konvención is javítani kellett. Mikor 1909-ben a gazdasági egyesület a pusztákon dolgozókról kért jelentést, csaknem egyöntetűen azt a választ kapta: Munkásban nincs hiány, de mind szervezeti.

A bácskai puszták népe így adott jelt arról, hogy megértette az idők szavát.

*

A puszták régi, nagybirtokot jelző neve a második világháború után legfőljebb az öregek nyelve hegyén jelent meg még egy darabig. A fiatalok már második meg nyolcadik meg tizedik gazdaságról beszéltek. A változó világ másféle ügyintéző rendszerének megfelelően. Pedig csak most lehetett volna igazán pusztáknak nevezni az óriásira nőtt birtokokat, amelyek gyakran öt-hat uralású földjét foglalták magukba, közös igazgatás alá, úgyhogy átnyúltak több község határába.

A költő, Aleksa Šantić nevét viselő mezőgazdasági ipari kombinát Baba-pusztát, Fernbach Károly birtokát tartotta meg központjának, mi-

közben a gazdaságok Zombor, Bajmok, Csonoplya, Órszállás meg Nemes-militics alá érnek. Persze a munkások is különböző helységekből valók. Akit Bajmokon vesznek fel azt nem lenne értelme a csonoplyai gazdaságban dolgoztatni és fordítva. De előfordul, hogy a szükség megbontja ezt a megszokást. Pillanatnyilag az a helyzet, hogy a kombinát központjában több a kinn lakó, mint az odavalósi.

Különböben is rossz a szó, hiszen itt nemigen vannak őslakosok. A munkások négyötöd része máshonnan került ide, s a régi Baba-pusztá cselédjeiből már csak néhány nyugdíjas maradt. Munkában megrokkant öreg emberek, akik időközben felköltöztek a régi cselédlakásokból újabban épült házakba, miközben a gyerekeik, sőt az unokáik már szétszóródtak különböző helyekre, még Németországba, vendégmunkára is.

Az egyik futóbabbal benőtt gangon testes öregember ül és dohányt vág. Szép aranyhárga leveleket fektet egymásra, egyik kezének összeszorított ujjával lenyomja a szűzdohányt, mint amikor az asszonyok a húslevesbe való finom tésztát metélik, s egy nagykéssel vágja.

— Negyven esztendeje vagyok ezen a pusztán — mondja, s biztat, kínál, gyűjtsünk rá az illatos dohányból —, de én még trafikot nem szív-tam. Volt itt egy kertész, még a régi világban, telecskai volt, az tanított meg engem dohányt termelni. Azóta a magamét szívom.

A ház eléggé megviselt. Közvetlenül a háború után épült, hordalék-anyagból, vékony falakkal, rossz ablakokkal.

— Jó ez nekünk. Mikor idekerültünk, 1937-ben a feleségemmel, mint fiatal házasok, milyen boldogok voltunk, hogy kaptunk lent egy szobát a Brazíliában, így hívták a hosszú cselédházat és közös konyhát. Aztán tíz évvel később, mikor tehenész lettem, vagyis sztocsár, ideépítették nekünk ezt a kis házat.

A konyhából kijön kék babos ruhában az ugyancsak kövér felesége, főzőkanállal a kezében, s kitódul utána a paprikás illatos felhője.

— Mikor az uram három év előtt nyugdíjba ment, azt mondta az idősebb lányom, akinek az ura állatorvos, ő meg a bankban dolgozik, azt mondja, jöjjenek be hozzánk, Zomborba mama. Majd építünk lenn az udvaron lakást maguknak. Megköszöntük a meghívást, de azt mondtuk, mink már csak itt halunk meg. Most már itt is van temető, nem úgy, mint régen, úgyhogy gondjuk se lesz velünk, ha meghalunk. A fiam is hívott, de megmondom, ahogy van, nem tűröm a menyemet. Pedig nekem még a kutyához sincs egy rossz szavam. De amikor látom, hogy kihasználja a fiamat, ő meg csak fújja a cigarettafüstöt és olvas, elönt a méreg.

— Ne azt mondd, mama — vág a szavába az öreg nyugdíjas. — Mondd azt, amit az igazgató ajánlott. Hogy építsünk mink is magunknak egy villát, erkéllyel és emelettel, mint olyan sokan még. Mondom, uram, énnekem soha életembe egy krajcár adósságom nem volt. Öregkoromra kérjek hitelt, mint ezek a mai fiatalok, akiknek a füle se látszik ki az adósságból? Azt már nem! Nem bírnám álomra hunyni a szememet. És jó is nekünk itt kint. Ha kinézünk, jobbról a napraforgó, balról a kukorica és arra messzebb a kék ég alatt a militicsi templom tornya.

Feláll, úgy mutatja nekünk is a messzeséget, a bácskai puszták zavartalan csendjében.